

FÓRUM

Balázs Sándor

Tismăneanu-jelentés versus egyéni vélemény

Az alábbiakban nem bírálni akarom a Tismăneanu-jelentés 7. A nemzeti kisebbségek helyzete 7.1. A magyarok című fejezetét, hanem kizárólag a saját véleményemet kívánom kifejteni, lábjegyzetben jelzem – kritikai megjegyzések nélkül idézem – a jelentés e fejezetének szövegéből azt, ami globálisan vagy részleteiben nem fedi az én szubjektív vélekedésemet. Ezzel nincs szándékomban lebecsülni a szerzők dicséretes munkáját, csupán azt érzékeltetem – távolról sem a nagybetűvel írandó IGAZSÁG kimondásának tévhitében –, hogy létezhet e témának más megközelítési módja is.

Gondolom a felett nem lehet vita – ezzel mindenki egyetért –, hogy a magyar kisebbség helyzetét a kommunista rendszer hatalomra jutása után csakis a kezdeti állapottal összevetve lehet valósághűen értékelni. Abban viszont már eltérőek lehetnek a vélemények, hogy ez az origo, ez a viszonyítási pont milyen volt. Más szóval: milyen léthelyzetben élt a romániai magyar kisebbség akkor, amikor elkezdődött a kálvária, a szocializmus építésének nevezett kommunista diktatúra kiépítése. Ez az összevetés múltértékelést is jelent, végső fokon vissza kell pillantanunk a két világháború közötti – sőt: a világháború alatti (!) – körülményekre, csak ezekhez mérten lehet lemérni, milyen volt az a bizonyos magyarellenes kisebbségpolitika a kommunista egypártrendszer alatt. Az én megítélésemben a két világháború közötti (alatti) kisebbségi állapot távolról sem volt rózsás, ennek rózsaszínűre festése nem illik össze saját értékeléssel.¹ Az én meglátásom szerint nemcsak a magyar történetírás állítja azt, hogy a romániai magyarok a két világháború között Romániában a diszkrimináció áldozatai voltak, hanem ez

---

¹ „A két világháború közötti időszakban a magyar kisebbségnek sikerült megőriznie pozícióinak jó részét mind gazdasági, kulturális és oktatási téren, illetve az egyesületi élet vonatkozásában, mind a belső politikai szerveződés tekintetében, aminek következtében a közösség rendelkezett a belső pluralizmust is magában foglaló, teljes értékű párhuzamos társadalom fontosabb jellemzőivel.”

az értékelés – amelynek alátámasztására nem egy írásomban magam is törekedtem – tényleges állapot volt. (Persze ez is szubjektív láttatás.)²

A kiindulópont elrajzolásában közrejátszhat az, ha az örökölt állapotban nem vesszük figyelembe az alapvető különbséget az észak-erdélyi és dél-erdélyi viszonyok között. Nem az egész romániai magyarságnak, hanem csak az Észak-Erdélyben négy évig a magyar uralom alatt élt, többségivé vált népcsoportnak volt lehetősége arra, hogy – nem megőrizze, hiszen előzőleg elvesztette – újrateremtse gazdasági, kulturális, oktatási pozícióit, belső pluralizmusát. De az egész romániai magyar népcsoportra ez nem volt érvényes, a második bécsi döntés után Romániában maradt magyar nemzetrészt mindezek a legkevésbé sem jellemezték, ellenkezőleg: a világháborús évek éppenséggel e tényezők további rombolásával jártak. Való igaz, hogy ha a kommunista rendszernek a romániai magyar kisebbségre gyakorolt hatásáról képet próbálunk alkotni, akkor a módszer ez: „a közösség helyzetében a kommunizmus bukásáig bekövetkezett változásokat összevetjük az erdélyi magyarság demográfiai, gazdasági, oktatási, tudományos, kulturális és politikai életének azokkal az adottságaival, amelyek a Román Kommunista Párt (RKP) hatalomra jutásának az időszakában jellemezték a közösséget.”³ Nem e módszer érvényesítésében van különvéleményem, hanem abban, miként értékelem ezt a hatalomra jutás idejében létezett állapotot.

Én az erdélyi városok lakosságának összetételében,⁴ a gazdasági élet megszervezésére vonatkozó adatokban,⁵ a felekezeti iskolahálózat megíté-

---

2 Lábjegyzet a „Jelentésben”: „A magyar történetírás szerint a két világháború közötti időszakban a romániai magyarok hátrányos megkülönböztetés áldozatai voltak.“

3 Idézet a „Jelentés”-ből.

4 „Az” erdélyi városok meghatározó részének lakossága továbbra is túlnyomórészt magyar maradt”.

5 „A két világháború között a román államba betagozódott magyar kisebbség legfőbb gazdasági szerveződési formáit a gazdasági és a hitelszövetkezetek, a gazdakörök, illetve a közbirtokosságok jelentették. A Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége, valamint a Hangya Szövetkezetek Központja átfogták a magyar kisebbség gazdasági erőforrásainak legnagyobb részét, és összetett intézményrendszerrel rendelkeztek: gyártó és feldolgozó üzemek, raktárak, a saját termékek értékesítésére szolgáló üzletláncok és egyebek tartoztak hozzájuk. 1945 szeptemberében a két szövetkezeti központhoz 1002 szövetkezet tartozott. Az Erdélyi Magyar Gazdák Egyesülete a mezőgazdaságból élők érdekeit védte, és mezőgazdasági gépállomásokat tartott fenn vidéken. 1945-ben az egyesület 1100 fiókjának 80 000 bejegyzett tagja volt.”

lésében,⁶ s leginkább a tudományos élet intézményeinek felmérésében⁷ alapvető különbséget látok az észak- és a dél-erdélyi állapotok között. (A legkevésbé sem merném például egy kalap alá venni a gyulafehérvári Bathyaneum könyvtár helyzetét a magyar uralom alól kikerült kolozsvári Lyceumi Könyvtárral vagy a marosvásárhelyi Teleki Tékával.) Annál is inkább, mert magam is tudom, hogy Dél-Erdélyben „a magyar közösség mindenféle megnyilvánulását még szigorúbb keretek közé szorították, 1944 őszével kezdődően, állambiztonsági intézkedések ürügyén értelmiségieket és vezető személyiségeket vettek őrizetbe”⁸ – csakhogy ez ellentmond a globális, a különbségeket figyelmen kívül hagyó értékelésnek. Ennek tudatában én nem állítom, hogy a magyar kisebbség – a maga egészében, nem csak az észak-erdélyi – mélyreható önszervezéssel, az identitást megőrző és fejlesztő intézményrendszerrel rendelkezett akkor, amikor a kommunista hatalomátvétel az elsorvasztását elkezdte.⁹ Éppen ellenkezőleg: egy megosztott, egyfelől öntudatra ébredt és a négyéves szervezettség önmegeőrző energiát magába szívó nemzetrészt, másfelől a még az így-úgy megóvott szervezettségét is megnyirbált kisebbségi közösség egyáltalán nem homogén léthelyzetét kell alapul elfogadnunk akkor, amikor ehhez igazítjuk a későbbi kommunista nemzetiségpolitika megítélését.

E megosztott erdélyiség állapotában a múlthoz viszonyulásnak – szerintem – két viszonyítási elágazása lehetséges. Az én tudattartalmaimban a kommunista ideológiának a vesszőparipája, „a múltat végkép eltörölni” egyáltalán nem volt egyértelmű, ugyanis az RKP propagandájában kigyót-békát ráolvashattak ugyan a burzsoá-földesúri rendszerre, de a gyakorlatban – vörös színre festve – bizony átvettek belőle nem egy alapeszmét. Itt van az

---

6 „1944 őszén a felekezeti iskolahálózat jelentette az erdélyi magyar oktatás alapját. Ez a hálózat a négy felekezet (katolikus, református, unitárius és evangélikus) összesen 1041 oktatási intézményét foglalta magában, a falusi iskoláktól a gimnáziumokig.”

7 „A kommunista rendszer hatalomra kerülését megelőző időszakban az erdélyi magyarok tudományos élete jelentős, kolozsvári székhelyű csúcshintézmény köré szerveződött. Ezek a Ferenc József Tudományegyetem, az Erdélyi Tudományos Intézet és az Erdélyi Múzeum-Egyesület. A kutatásszervezés, a tudományos eredmények önálló kötetekben és folyóiratokban való népszerűsítése, illetve a nagy értékű gyűjtemények mellett a tudományos élet fontos részét képezte a különböző felekezetek, iskolák vagy kulturális alapítványok által fenntartott könyvtárhálózat is.”

8 Idézet a „Jelentés”-ből.

9 A „magyar kisebbség erős gazdasági alappal, mélyen gyökerező önszerveződési hagyományokkal, és kiterjedt, nyelvi és kulturális identitásának megőrzését és fejlesztését lehetővé tevő intézményrendszerrel bíró közösség volt”.

1923-as román alkotmány, amely meghirdette a nemzetiségeket nem ismerő egynemzetű román államot, vajon nem ugyanilyen egynemzeti – igaz: szocialista – állam képét rajzolták fel lépésről lépésre a háború utáni román alkotmányok is? E tekintetben a dél-erdélyi magyarok tulajdonképpen a más színűre pingált folytonosság állapotába kerültek, csak a magyar uralmat kipróbált észak-erdélyiek érezték a többségből ismét a beolvadásra szánt kisebbséggé válás sokkját. Aki a kommunista kisebbségpolitika elítélésére vállalkozik, nem tekinthet el attól, hogy ez miként csapódott le az áldozatok – perspektivikusan a nemzetiségük elvesztésére ítéltettek – tudatvilágában, attól függően, hogy milyen létállapot folytatásaként élték meg ezt a traumát.

A kommunista hatalomátvételnél meglévő állapotokba, ezek alakulásának irányában – a „sokoldalúan fejlett szocialista társadalom”, majd „az egységes (nyilván román) dolgozó nép megteremtése” felé – az én láttatásomban bizony jócskán beleszövődött a múlt. Más szóval: a kommunizmus korszakának elítélésekor szerintem el kell marasztalnunk azt is, amit ez a merőben újnak önjellemzett éra a királyi Románia bűnei közül magára vállalt. Paradoxon kerekedik ki ebből a szubjektív megközelítésből: a romániai kommunizmus megbélyegzésének össze kell fonódnia a régi romániai kapitalizmus kisebbségellenes kinövéseinek elítélésével. Kapitalizmus-bírálat a kommunizmus kritikájában? – hőkkenhet meg az, akinek a tudatában ez a két társadalmi berendezkedés tűz-víz viszonyban áll egymással. Igenis, a kisebbségpolitikában mindaz, amit a román kommunista ideológia és gyakorlat a királyi Románia nemzetiségpolitikájából átmentett, megérdemli a kipellengérezést.

E bizarrnak tűnő nézőpont elfogadásának hiányában könnyen megtörténhet, hogy az egypártrendszer egyes intézkedéseit *kezdeményezéseknek* tartjuk, holott valójában a királyi Románia kisebbségpolitikájának folytatásai. Így például az erdélyi nagyvárosok elrománosításának *kezdését* mondjuk egy 1947-es belügyminisztériumi határozathoz kötjük,¹⁰ holott e folyamat a két világháború között teljében volt; vagy a viszonylag független magyar gazdasági intézmények felszámolásának elkezdését (!) ez év nyaratól számítjuk,¹¹ holott a magyarpárti politikusok a húszas-harmincas években nem egyszer már felvetették a parlamentben ezt a sérelmet; meg aztán vajon a

---

10 A „Belügyminisztérium 1947. május 15-i határozata alapján románosítási kampány kezdődött az erdélyi nagyvárosokban”.

11 „1947 nyarán megkezdődött a román államtól viszonylagos gazdasági függetlenséget biztosító közösségi intézmények felszámolása.”

magyar szövetkezeti tulajdon elleni hadjáratot 1945 tavaszán¹² indították el? Hiszen a magyar gazdasági szakemberek, politikusok egy-két évtizeddel ezelőtt már felemelték a hangjukat ez ellen. S vajon a magyar közbirtokosságok erdőit egyszerűen 1948-ban vette át az állam,¹³ ennek, s az egész Csiki Magánjavak körüli konfliktusnak nincsenek-e meg a sérelem-politikai előzményei, talán nem a „kapitalizmusból örökölt”, s a kommunisták ecsetjével osztály-meghatározottságúvá kozmetikált ügyről volt-e szó? Meg aztán akkor, amikor a magyar nyelvű középiskolai oktatás korlátozására vonatkozóan évszámokhoz kötve (igen helyesen) bemutatjuk a leépítés folyamatát, én legalább egy félmondatban megemlíteném, hogy ebben Anghelescu elhíresült oktatási törvénye köszönt vissza.

A múlt kísértete életre kelt a forradalminak nevezett társadalom-átalakításban. Igaz, e folyamatban a disszkontinuitás a politika mezején egészen nyilvánvaló. Végül is egy magántulajdonon alapuló, a többpártrendszerű sajátos, döcögő román demokráciát (legalábbis a királyi diktatúráig) érvényesítő, a „nihil sine deo” szellemében működtetett rendszert váltotta fel az egypárti, a demokráciát a „szocialista” jelzővel megcsúfoló, ateista államgépzet. Ennek ellenére a politika nyomvonalán is érvényesült a viszonylagos folytonosság. S a kommunista berendezkedés periódusának görcső alá helyezésekor én ezt sem hagynám árnyékban.

A nagy kérdőjel ennek kapcsán a háborúközi romániai magyarpárti politizálás megítélése után tehető ki: folytatható volt-e, s ha igen, milyen formában az a kisebbségpolitizálás – s most nem az állami kisebbségpolitikára gondolok, amelynek nem egy eleme beleépülhetett a kommunista diktatúrába, hanem a nemzetkisebbség politizálására –, amelyet a politikus-elődök (s nem is mindig elődök, hiszen esetenként életkoruk szerint ugyanazok) az előző rendszerben folytattak. Ennek két elágazása volt, egyfelől a baloldali (hogy ne mondjuk az egykori megítélés szerint: szélsőbaloldali) múlt felvállalása, annak folytatásaként, másfelől a magyar polgári politizálásba az értékes elemek átmentése a gyökeresen megváltozott politikai struktúrában. Az én koncepciómban ugyanis a romániai kommunizmus elítélésének nemzetkisebbségi – jelesül magyar kisebbségi – dimenziójához hozzátartozik nemcsak az, hogy ebben az „átkosban” miként bántak a magyarokkal, hanem az is, hogy mi ment végbe e közösségben magában. A meghasonulástól, a gerinclágyító mentalitástól az egyenes gerincű ellenállásig menően.

---

12 „1945 tavaszán az állam hadjáratot indított a magyar közösség tulajdonában levő szövetkezetek ellen...”

13 „1948 folyamán a közbirtokosságok erdőit átvette az állam...”

Ami az ún. „burzsoá-földesúri” múlt felvállalását illeti: ennek megítéléséhez szükség van annak értékelésére, vajon követhető volt-e a két háború közötti romániai – most eltekintek Erdély kettéhasításától – magyar kisebbségi politika. E viszonyítási rendszer lényegében a magyarpárti politizálás felvállalása vagy elvetése. A folytatás akkori megítélése attól függött, ki hogyan értékelte az előző politikai kurzust. A köztudatban talán úgy élt, hogy az egykori kisebbségi politizálás kudarcos volt, hiszen nem ért el célt, nem eredményezte a kisebbségek egyenjogúsítását.¹⁴ Igen ám, de ennek a kudarcnak az okát nem mindenki a magyar politizálás betájolásában kereste, hanem az ellenakciók következményeként értékelte. Ebből az következett, hogy egyesek szerint a második világháború előtti többpárti politikát – miért ne, éppen a magyarpártit – az új társadalmi berendezkedés hajnalán talán tovább lehetne folytatni. Ennek a folytonosság-kísérletnek én nagyobb súlyt adnék azzal szemben, hogy az „MNSZ-nek sikerült az erdélyi magyar lakosságot megnyerni a baloldali tömb támogatására.”¹⁵ Való igaz, hogy a magyarság zöme (nem a magyarság mint osztatlan közösség) akkor a Napra szavazott, a baloldali tömbben látta sorsának jobbra fordulását a királyi diktatúra szomorú tapasztalata után. De vajon ez a meggyőződésnek, vagy a félrevezetésnek volt-e az eredménye? Az én értékelési rendemben nagyobb nyomatókot érdemelnek a többpártrendszer mellett tanúságot tevők, vagy egyenesen a magyar párti politizálás folytatását szorgalmazók, a Márton Áron, Venczel József és mások által meghirdetett vonal, még ha igaz is, hogy kiállításuknak nem lehetett nagy visszhangja, hiszen rájuk börtön várt. Meg aztán én nem feledkeztem volna meg a szociáldemokrata pártban tevékenykedő magyarjainkról sem, akik ugyancsak áldozatul estek a többpártrendszer megmentéséért kifejtett munkálkodásuknak akkor, amikor a pártjukat erőszakkal – úgymond egyesítéssel – beolvasztották a kommunista pártba. Amikor elítéljük a kommunizmust, nem feledkezhetünk meg róluk, hiszen a magyarságon belül a magyarpárti kurzus folytatói vagy a szocdem hagyományok őrzői voltak az első ellenállók az egypártrendszerű diktatúra előkészítésekor. Márpedig a kommunizmus feletti ítélezéshez hozzátartozik a magyar nemzetkisebbségen belüli – nem, mondjuk, a fogarasi havasokban fegyveresen harcolókhöz mérhető, hanem a politikai eszközökkel vívott – ellenállás is.

Ami most már a másik vonatkozást, a kommunista korszakban a baloldali múlt felvállalását illeti, e tekintetben a MADOSZ és Magyar Népi Szö-

14 „Románia két világháború közötti kisebbségpolitikáját az erdélyi magyaroknak jelentős része ugyanis kudarcként élte meg ...”

15 Idézet a „Jelentésből”.

vetség viszonya kívánja meg az elemzést. A harmincas években a Moszkva-barát szövetség egyértelműen az osztályharcos ideológiát vállalta fel, s ennek követőjeként hozták létre az MNSZ-t. Az utólagos értékelésben szembezőkő ellentmondás tapasztalható egyfelől ennek a proletár ideológiát elfogadó utódszervezetnek a politikai bázisa és a neki tulajdonított célkitűzések (vagy talán a feltételezett praxisa?) között. Egyfelől az osztálynézőpont, másfelől a nemzetiség mint osztályoktól nem szétszabdalt közösség tételezése összeegyeztethetetlen. Ekképpen az én értékelési rendemben nehezen harmonizálható egyrészt az, hogy az MNSZ osztályalapon kizárta soraiból mindazokat, akik a párt értékelésében kompromittálták magukat¹⁶ – nyilván ők voltak a nem osztályharcos elemek –, másfelől ugyanez a szövetség *közösségi alapon* kívánta volna az integrálódást a romániai új társadalmi viszonyokba. Az MNSZ a kommunista párt hű kiszolgálója volt. Ismerve a kommunista ideológiát, én nem állítanám, hogy az RKP a magyarokat nem osztálymeggondolás szerint, hanem az MNSZ által képviselt *közösségként* akarta integrálni a román államba,¹⁷ s csak az eltűnése után sikerült volna osztályalapon beépíteni a magyarságot a szocializmusnak nevezett struktúrába.¹⁸ Az MNSZ – legalábbis szószólóinak propagandájában (azt nehéz felmérni, mennyiben a tagsága körében) – az „elvtelen magyar egység” kiátkozója volt, a „magyar közösségként” beépülés gondolata igen messze állt tőle. Ez a szervezet aligha képviselte azt, hogy a magyarság *kollektivitásként* épüljön bele a román államrendbe, s még kevésbé képviselte a sajátos *nemzetkisebbségi, közösségi* érdekeket.¹⁹ Inkább a MADOSZ-i osztálynézőpont vezérelte, az „elvtelennek” kikiáltott nemzetkisebbségi egy-közösségi eszmével szemben. Aláírom, hogy az erdélyi magyarság *azt remélte*, hogy az MNSZ segítségével ápolhatja az önrendelkezési hagyományait.²⁰ Csakhogy ezek a

16 „[Az] MNSZ nemcsak átvette a két világháború között kialakult baloldali hagyományokat, hanem egyben kirekesztette soraiból mindazokat, akiket az RKP azzal vádolt, hogy politikailag kompromittáltak.”

17 „[Az] MNSZ továbbra is támogatta a népi demokrácia megszilárdítását, míg az RKP elfogadta, hogy a magyar kisebbség ne egyénekenként, hanem az MNSZ által képviselt közösségként integrálódjon a román államba.”

18 „A «transzmissziós szij» szerepét betöltő MNSZ eltűnésével a magyar kisebbség integrálása már nem képzelhető el közösségi alapon, hanem csakis osztálykritériumok szerint.”

19 „Az első szakaszban, 1945–1948 között ezt a szerepet az MNSZ vállalta fel, amelynek két fő célja volt: a magyar közösség integrálása egyfelől, és sajátos közösségi érdekeinek a képviselete a romániai politikában, másfelől.”

20 „[Az] erdélyi magyarság azt remélte, hogy a MNSZ-en keresztül a magyar közösség továbbra is ápolhatja önrendelkezési hagyományait”.

remények megalapozatlanok voltak, ez a szervezet a legkevésbé sem fejezte ki az önrendelkezési, közösségi igényeket. A guruló rubelek árnyékában született MADOSZ – ahogyan annak idején mondták – utódja nem a kollektív autonóm jogok letéteményese, hanem a saját sorainkban is megosztó osztálykonfliktusok szószólója volt. Az én szememben szerencsenmosdatásnak tűnik azt állítani, hogy az MNSZ azért nem tudta sikeresen teljesíteni vállalt küldetését – mármint úgymond a kollektív autonóm kisebbségi jogok érvényesítését – , mivel ez nem volt összhangban a kommunista párt politikájával.²¹ Feleslegesnek és elhibázottnak tartom szembeállítani az MNSZ feltételezett közösségi, autonómia-gerjesztőnek kikiáltott küldetését a kommunista párt vonalvezetésével, hiszen ez a nevében magyar szervezet eleve párt-kiszolgálóként született. Felszámolása, szerintem, nem annak a következménye volt, hogy közösségben, s nem osztályban gondolkodott, inkább az elnevezésében az a bizonyos M betű bántotta azoknak a szemét, akik osztályalapon egyre inkább hangoztatták: a kalapácsnak nincs nemzetisége.

Az 1945–1989 közötti időszakot ma kommunista korszaknak nevezzük. A maga idejében más elnevezések voltak divatban: „szocializmus építése”, „szocializmus kiteljesítése” és így tovább, a kommunizmus megteremtéséről nem volt szó, ennek ellenére a mai korszakelnevezés helyes abban az értelemben, hogy a kommunisták kerültek majd voltak a hatalmon. A nemzetiségpolitika ebben az időintervallumban amolyan folyamatként, az egymást követő törvények, intézkedések, párthatározatok sorozataként képzelhető el. E történés-sort értelmezni lehet úgy is, mint valamilyen – mondjuk így: – „taszítást”, értve ezen azt, hogy a lépések egymásutánja vezetett el valahová: az 1989-es végponthoz, de úgy is, mint „vonzást” valami felé, a nem mindig nyíltan megfogalmazott, de már a kezdetben létező cél megvalósítása irányában. Persze ez a vonal cikk-cakkos, amolyan szinuszgörbék voltak benne, de a vektoriális irány mindenképpen létezett, s ez – függetlenül attól, hogy a párt maga előtt görgette az eseményeket, vagy pedig célmegvalósító szándékkal munkálkodott – ugyanoda vezetett: a magyar kisebbség majdhogynem megsemmisítéséhez. Az én agyamban e korszak kisebbségkonceptióját nem az egymást követő, perspektivikusan be nem tájolt lépések jellemezték, hanem a tudatos valami felé haladás. Távol áll tőlem, hogy feltételezzem, miszerint a román kommunisták már hatalomra jutáskor tiszta célképpel rendelkeztek a tekintetben, milyen irányban kell te-

---

21 „Az MNSZ azonban nem tudta sikerrel teljesíteni a vállalt küldetését, az érdekérvényesítést: az erőviszonyok csak azon magyar érdekek érvényesítését tették lehetővé számára, amelyek összhangban voltak az RKP politikájával.”

relniük a kisebbségpolitikájukat, de az elfogadott ideológiájukban ez már akkor felszívódott.

Aki ismeri a marxista dotrínát, tudja, hogy ennek van egy axiómája a kisebbségi problematikára nézve, s ez szól pedig ekképpen: a nemzeti (nemzetiségi, kisebbségi) kérdés az osztályharcnak alárendelt kérdése. Ezt az alapelvet nem valamelyik korszakban – mondjuk az 1948–1956 közöttiben – alkalmazták, nem valamelyik párthatározat mondta ki,²² hanem elfogadása mindig, minden periódusban fokmérője volt annak, kit mennyire lehet kommunistának tekinteni. (Ezt egyébként Lucrețiu Pătrășcanu esetén lehetett a legjobban leméri, amikor is fő bűneként felrótták az „előbb vagyok román, s azután kommunista” kijelentését, mivel ezzel a nemzetiségiségét az osztályharcos mivolta elé helyezte.) Ez az osztály-elsődleges kisebbség szemlélet nem *megjelent* vagy *bizonyos korszakban* létezett, hanem egyetemes érvényű vezérfonal volt, még akkor is, amikor a kommunistáknak a Groza-kormány idején bele kellett menniük ilyen-olyan engedményekbe. Mindez természetesen nem teszi szükségtelemmé a korszakolást, csak hogy a hangsúlyt én inkább arra tenném, ami e szakaszokat összefűzte, s különbözőségük ellenére milyen általános tendenciának a lépcsőfokai voltak. S ez a kötőszövet nem más, mint a mindenkor felvállalt marxi-lenini ideológia kisebbség-konceptiójának az alapgondolata, mely szerint elsődleges az osztály-hovatartozás, s csak ennek függvényében lehet valaki nemzeti érzelmű. Ez a tézis aligha lehetett csábító a kisebbségek számára. A romániai magyarok – talán még azok is, akik vonzódtak a marxizmushoz – inkább a Pătrășcanu-féle láttatást vállalták volna fel. Én ezért nem állítanám, hogy kezdetben a magyarok nagyarányú részvételét az RKP-ban okként ennek a dotrínának a vonzereje is meghatározta.²³ Inkább arra gondolok, hogy a kommunista párthoz közele-

22 „Ez az időszak [1948–1956] az RMP 1948. december 12-i, a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos határozatának közzétételével veszi kezdetét, és az 1956-os magyar forradalommal zárult le. A korszaknak a magyar kisebbségre gyakorolt hatás szempontjából lényeges elemei a romániai magyarságra nézve kedvező, Petru Groza által vezetett kormányok integratív politikájának a feladása, illetve a hangsúly áthelyezése a nemzetiségi kérdéstről az „osztályharc” problematikájára. A következő években programértékűvé váló RMP-határozat megalapozta a magyar kérdéssel kapcsolatos politikát is. A dokumentum „kollektív bűnösséggel” vádolta a kisebbségeket, és kinyilvánította, hogy az együtt élő nemzetiségek problémáit minden esetben alá kell rendelni a proletariátus elsőbbséget élvező feladatainak.”

23 „A magyarok ilyen nagy arányú jelenléte az RKP soraiban több okra is visszavezethető. Ezek közül megemlíthetjük a román hatóságok 1944 őszén, Észak-Erdélyben elkövetett visszaéléseit, a Maniu-gárda akcióit, a marxi-lenini doktrína álláspontját a nemzetiségi kérdésben, a magyarok nagy arányát a városi lakosság és a munkásság körében.”

dő társaink akkor nem ismerték fel e teória lényegét, hiszen ha megérezték volna, milyen következményekkel járhat ennek az elméletnek az alkalmazása, aligha választották volna annyian a sarlót meg kalapácsot.

A mindig érvényes osztálydetermináltságú kisebbség szemlélet csakis egyetlen célt vetíthetett előre: a kizsákmányolás felszámolása után az osztály nélküli társadalom utópikus vízióját, amelyben az egységes dolgozó népben feloldódnak a nemzetiségi ellentétek is (nyilván a kisebbségek beolvadásával). Az én feltételezésem szerint – az időleges kényszerű lelassítás állomásait is figyelembe véve – ehhez a célhoz viszonyítva, az e felé közeledés szempontjából tudjuk megközelítően adekvátan megrajzolni e több mint negyven év kisebbségpolitikájának vektoriális irányát.

Ha e célirányos tendencia szempontjából ítéljük meg a kisebbségeket sújtó intézkedések sorozatát, akkor tulajdonképpen valamilyen regressziót tapasztalunk: a közeledés a célszándék megvalósításához a jogfosztások felhalmozásával egyenlő. Ezen a skálán a legnehezebb elhelyezni az időleges elkanyarodásokat, amikor látszólag vagy ténylegesen engedményeket tettek, olyanokat, amelyek első pillantásra nem épültek be a mindig önmagával azonos ideológiából fakadó tervbe. (Az akkori keserű humor a kisebbségpolitikát a Brâncuși-i végtelen oszlophoz hasonlította: megszorítjuk, kiengedjük.) Nos ezeket a (párt szempontjából) megtorpanásokat – amelyek miatt nem egyszer önbírálatot is gyakoroltak, például hibának tartották a magyar egyetem létrehozását – én a nemzetközi konstellációval értelmezem. Ezt elfogadva az derül ki, hogy ezek nem jóindulatú engedmények voltak, hanem a hatalmon lévők a nemzetközi helyzet nyomására kénytelenek voltak néha lelassítani a cél felé haladást. De tették ezt úgy, hogy azért a célirányosságon hosszú távon ne essék csorba.

Ennek a koncepcionális megközelítésnek a prizmáján keresztül látom én mondjuk a Bolyai Egyetem létrehozását. Ennek a magyar intézménynek a megteremtését nem elsődlegesen ahhoz kötöm, hogy a szovjet katonai vezetés befolyására született.²⁴ Nincs kizárva, hogy ennek is szerepe volt, de sokkal nagyobb súllyal játszott közbe az, hogy közeledett a párizsi békeszerződés megkötésének ideje, s Romániának bizonyítania kellett kisebbségi ügyben. A célba-beágyazás szándékát azonban tapasztalni lehetett, a pártvezetés nem titkolta, hogy ezt az engedményt ideiglenesen tette, s hamar el-

---

24 „A szovjet katonai vezetés beavatkozása az észak-erdélyi kérdésbe megoldást hozott a Kolozsvári Tudományegyetem vitatott ügyében. 1945. május 29-én két királyi dekrétumot adtak ki, amelyek két önálló, egy román és egy magyar tannyelvű egyetem létrehozásáról rendelkeztek. A későbbiekben e két intézmény a Babeş Egyetem, illetve a Bolyai Egyetem elnevezést vették fel.”

kezdte ennek az oktatási intézménynek a leépítését. A párizsi békeszerződést én nem csak abban az összefüggésben látom, hogy megkötése *után* az állam prioritásai megváltoztak.²⁵ Szerintem a megkötése *előtt* volt nagyobb kihatása erre az engedményre, amelyet eleve úgy hoztak, hogy amúgy is visszacsinálunk mindent.

A felvett koordinátarendszerben – a célmegvalósítás feltételezésével folytatott kisebbségpolitika abszcisszáján – az 1968 utáni „ereszd meg” szakasz ugyancsak nem valamilyen kegyes engedménynek, avagy egyenesen a szándékok feladásának, hanem a nemzetközi csillagállás baljós asztrológiai előrejelzésének tulajdonítható. Én nem ahhoz kötöm az 1966 utáni, főleg az 1968 körüli lazítást (Kriterion Kiadó, A Hét kulturális hetilap, a Román Televízió magyar adása), hogy Nicolae Ceaușescu került hatalomra s azért az első időben nem mutathatta ki a foga fehérjét.²⁶ Sokkal inkább a nemzetközi helyzet befolyását látom ebben kényszer-visszakozásban. S legkevésbé a végső cél feladását. A pártvezetés érzekelte, hogy azért nem ildomos túlfeszíteni a húrt. A szocialista táborban a kommunisták hatalmát fenyegető lehetséges konfliktusok szele benne volt a levegőben, a magyarországi forradalom emléke még egy évtized után is élt, mozgolódások Kelet-Németországban, meg aztán az a csehszlovákiai trend, amelyből a diktátor a népszerűségét növelő gesztussal került ki, amikor megtagadta a beavatkozást, azért mégsem volt egyértelmű, hiszen rendben van, Románia nem vett részt egy nép megszállásában, de az, amit a Varsói Szerződés többi államában elfojtottak, azért mégis csak veszélyérzetet kelthetett a román diktátorban. Különösképpen azért, mert ha ilyesmi előfordul Romániában, esetleg ugyanolyan sors vár rá, mint Csehszlovákiára. Ebben a légkörben értelmezhető, hogy a pártvezér a végső cél ideiglenes felfüggesztésével, de nem lemondva róla, a kisebbségek felé az adakozó népvezér pózát vette fel. De azután viselkedett így, hogy 1965-ben már bevezette az „együttélő nemzetiség” fogalmát, s kijelentette: a nemzetiségi kérdést véglegesen megoldottuk. Ezek az állásfoglalások az engedményekkel összevetve a végső cél fel nem adását – meg a képmutatást – tették szemléletessé.

Az én szemléletmódomban sajátos megvilágításba kerül a Magyar Autonóm Tartomány létrehozása, illetve annak megszüntetése. Aligha hi-

---

25 „A párizsi békeszerződés aláírása után a prioritások megváltozásának jelei hamar megmutatkoztak.”

26 „Gheorghiu-Dej halála után, Nicolae Ceaușescunak az RKP KB főtítkárává választásával olyan időszak veszi kezdetét, amely során enyhült a társadalom fölött gyakorolt ellenőrzés, és viszonylagos liberalizáció következett be a pártnak a magyar kisebbséggel szembeni politikájában is, legfőképpen 1968 után.”

szem, hogy ebben az adminisztratív intézkedésben az etnikai-nemzetiségi faktor játszott volna fő szerepet, legfeljebb annyiban, hogy nemzetiség-felmorzsoló funkciót szántak neki.²⁷ A cél-elsődlegesség feltételezésével ez a sakkhúzás a romániai magyarságnak nyújtott állítólagos ajándéknak tűnik, de – bármennyire ellentmondásosnak látszik is az állítás – valójában a kisebbség-felszámolás szándékának a folyománya volt. Az én értékelési rendemben (talán mert túl idős vagyok, s ezt az 1952-es adminisztratív intézkedést Kolozsváron, s nem Marosvásárhelyen éltem át) egy ilyen, csak elnevezésében autonóm tartományt azért teremtettek meg, hogy a „magyar kisebbségi kérdést” gettóba zárják, a román állam lemondhasson a partiumi, a bánági, általában a szórványmagyarságról, megfojthassa Kolozsvár művelődésközpont jellegét, hogy aztán mindezt lefaragva, s ugyanakkor ezt az adminisztratív szerkezetet visszafélesztve – amelynek még a működési statútumát sem dolgozták ki – , közelebb kerüljenek az eredeti célhoz: a beolvasztáshoz. A nemzetközi konstellációt figyelembe véve elfogadom, hogy a Szovjetunióhoz akkor még hű román állam a szovjet példa ez időben még elvárható követéseként hozott ilyen formális közigazgatási intézkedést. De azt tudni kell, hogy a román kommunisták nagyon jól ismerték a szovjet kisebbségpolitika szemekbe port hintő voltát, így nem láttak nagy veszélyt abban, hogy – miért ne: szovjet mintára – létrehozzanak ugyanolyan közigazgatási Patyomkin-falut, mint amilyenek a Nagy Keleti Szomszédnál kiválóan alkalmasak voltak a tulajdonképpeni elgondolásnak – az állampolgárok egyetlen, osztálykülönbség nélküli, a nemzetkisebbségi specifikumot feladó nagy-orosz olvasztótengelybe történő belegyömöszölésének – a megvalósítására.

Számomra hihetetlen, hogy a MAT megteremtése révén, most már az MNSZ eltűnése után, a román kommunista vezetés a magyar kisebbséget *csak ezúttal* (nem pedig mindig) nem közösségi alapon, hanem csakis osztálykritériumok szerint akarta integrálni Románia egészébe.²⁸ A MAT ugyanis mint közigazgatási egység, nem nemzetkisebbségi közösséget befo-

27 „1952-ben a MAT-nak a Román Népköztársaság új Alkotmánya előírásainak megfelelően történt létrehozása volt az első olyan alkalom, amikor az etnikai-nemzetiségi tényező döntő szerepet játszott. A tartomány létrehozásáról szóló döntést a Szovjetunió nyomására hozták meg, anélkül, hogy erre a magyar lakosság köréből bármilyen javaslat érkezett volna.”

28 „A nemzetiségekkel szemben alkalmazott politika sztálini modelljét fokozatosan vették át a Magyar Autonóm Tartomány (MAT) 1952-ben történő létrehozása, majd az MNSZ 1953-ban való felszámolása révén. A „transzmissziós szíj” szerepét betöltő MNSZ eltűnésével a magyar kisebbség integrálása már nem képzelhető el közösségi alapon, hanem csakis osztálykritériumok szerint.”

gado struktúráként jött létre. E fantom-tartományban élő valamennyi lakos adminisztratív kerete volt. Szerintem arról volt szó, hogy ennek az autonómnak csúfolt provinciának a magyar lakosságát – most már körülzárva – könnyebben fel lehessen morzsolni. S ez a szovjet példára elkészített sablon kitűnően megfelelt a román államhatalomnak. Hogy miért kellett mégis felszámolni? Azért, mert e tartomány lakói, a többségükben székelyek ellenálltak a nyomásnak, így a próbálkozás kudarcot vallott. De a cél ennek ellenére maradt.

Az eleve célirányosnak képzelt, globálisan ezt követő kommunista kisebbségpolitika hatvanas évek végi kétarcúságban, az amolyan felengedés és az ennek ellentmondó megszorító kisebbségellenes intézkedések értelmezésekor – amikor is a magyar kulturális intézmények engedélyezésével egy időben megszüntetik a Magyar Autonóm Tartományt – én nem tételeznék fel valamiféle törést, mintha az engedményekkel párhuzamosan, a *MAT felszámolása után kezdődött volna el* a magyarokta vidékek elrománosítása.²⁹ (Legfeljebb a kivitelezés „leleményes volta” jelenthetett valami újat, az, hogy ez most már az iparosítás ürügyével történt.) Szerintem a MAT kiagyaltása, a magyarság gettósítása végső fokon ugyancsak az elrománosítás rafinált eszköze volt, tehát beleépült abba a bizonyos vektoriális célirányba.

A kisebbségellenes kommunista politikának volt egy jellegzetessége: nemcsak ráirányítottan magyarellenes intézkedéseket hoztak, hanem az egész lakosságot vagy annak nagy részét egyaránt hátrányosan érintő törvényeket, határozatokat is úgy hajtották végre, hogy ebből nagyobb sérelmek ériék a magyarokat. Áttételesen ez is beleépült a feltételezett célkövetésbe, még ha mindig nem is közvetlenül a beolvadást, de mondjuk a kisebbségi gazdasági potenciál csorbitását vagy a hatalom morzsáiból való részesedés visszaszorítását eredményezte. 1989 után (ezt magam személyesen tapasztaltam) a Ceaușescu-rendszerben elszenvedett kisebbségi panaszok hallatán a többségiek közül többen azzal érveltek, hogy mindenkinek, a románoknak is ugyanolyan rossz sorsuk volt, mint a magyaroknak. Rossz érzéssel hallom vissza ugyanezt, azzal az enyhítéssel, hogy a pártpolitika csak *bizonyos területen* sújtotta jobban a kisebbségi nemzetrészt: jelesül veszély-

---

29 „Az engedményekkel párhuzamosan megkezdődik a többségében magyarokta vidékek románosítási politikájának leleményes kivitelezése, az egy évtizeddel korábban beindított iparosítás folytatása révén.”

be sodorta a közösségi létének alapját.³⁰ Ha a gazdasági, kulturális, felekezeti, a társadalomszerkezeti vonatkozásban avagy a közigazgatás-területi megszervezésben hátrányosan különböztették meg a magyarokat, akkor ezek csak *bizonyos területek* voltak? Ezekon kívül ugyan bizony hol nem létezett hátrányos diszkrimináció? Nincs-e ellentmondás egyfelől azon állítás között, hogy a kommunista rendszer áldatlan következményei nemzetiségre való tekintet nélkül minden román állampolgárt sújtottak, s a között, hogy a magyarság *közösségi létét* sodorták veszélybe? A kommunizmus a román-ság közösségi létét a legkevésbé sem veszélyeztette, sőt a felhevített nacionalizmus, a tudatokat deformáló hatásával, éppenséggel szilárdítani kívánta ezt a nemzet-mivoltot. S ha már a kisebbség gazdasági háttérbe szorítása is szóba került: a minden román állampolgárt egyaránt sújtó tézisnek ellentmond az, amit én is vallok, miszerint mondjuk a kisajátítások alkalmával a gazdasági intézkedések okozta veszteségek a magyarság körében nagyobbak voltak.³¹ S visszanyúlva a földreformhoz: akkor megállapították a „kollaboránsok” meg a „menekültek” csoportjait, s ezeket diszkriminálták, ám csak a magyar és német lakosság között találtak ilyeneket.³² Ez ellentmond annak, miszerint a kommunista rendszer áldatlan következményei nemzeti-ségre való tekintet nélkül minden román állampolgárt sújtottak. Inkább beismerés, miszerint bár egyes intézkedések minden román állampolgárt érintettek, de a kisebbségekre nézve mégis súlyosabb következményei voltak.³³ Vagy-vagy: vagy mindenkit, vagy a kisebbségeket előnytelenül. A formális logika törvényei szerint e két állítás közül csak az egyiket fogadhatom el. Nyilván a másodikat.

Én nem merném azt sem kimondani, hogy az osztályelnyomásnak ne lettek volna nemzetiségi összetevői. Az osztályharcban nagyon is tekintettel

---

30 „Bár a kommunista rendszer működésének áldatlan következményei egyenlő módon, nemzetiségre való tekintet nélkül Románia minden állampolgárát sújtották, bizonyos területeken a kommunista hatóságok által érvényesített politika a magyar kisebbség tagjaira különösképpen kihatott, veszélybe sodorva a közösségi lét alapjait, a hagyományok, a nyelvi és kulturális identitás megőrzését. Ezek a területek a következők voltak: a közösségi lét gazdasági alapjai, a magyar nyelvű oktatás, a kulturális élet, a kisebbségi felekezetek, a közösség társadalmi szerkezete és a túlnyomórészt magyar lakosságú vidékek közigazgatási-területi megszervezése.”

31 „[A] kisebbségi közösségek tagjait ért gazdasági veszteségek súlyosabbak voltak, mint a többségi társadalom egészét érintő kisajátítások...”

32 „Ezeknek a csoportoknak a meghatározása pontatlan volt, és a gyakorlatban csak a magyar vagy német nemzetiségű román állampolgárokat sújtotta.”

33 „Bár a teljes lakosságot érintették, a magyar kisebbség vonatkozásában súlyosabb következményekkel jártak...”

voltak a nemzetiségi hovatartozásra.³⁴ Inkább vallom az ennek ellentmondó állítást, mondjuk azt, hogy a román pártvezetés a hatalmi pozíciók birtoklásakor nagyobb gyanakvással kezelte a magyarokat, mint a románokat.³⁵ A kisebbségi magyarság ezekben az évtizedekben távolról sem volt homogén egység, az osztálytagoltság miatt különböző elbírálásban részesített csoportjai nyilván más és más méreteken voltak kitéve a diktatúra kényének-kedvének. A magyar kulák például, amellet, hogy a magyar nyelvhasználat visszaszorításában, a nemzeti kultúra elfojtásában s annyi másban ugyanolyan diszkriminált volt, mint mondjuk a magyar munkás, de azért az osztályelnyomásban plusz frusztrációt is el kellett viselnie. Voltak tehát a magyarságot a maga egészében érintő sérelmek, ezen belül többletérsérelmek, s ez utóbbi tekintetében lehetett mondjuk viszonylag azonos elbírálást feltételezni a különböző nemzetiségű osztályidegenek között. (A román kulákok is megszenvedték a magukét.) Az én megközelítesemben azonban ezt a kisebbségen belüli feldarabolást a tekintetben, hogy melyik közösséget érintett inkább diszkrimináció, nem jó levinni az erőszakolt belső törésvonalak irányába. Szerintem a vallásos meggyőződés, a hitélet, a kisebbségi egyházak munkálkodása nem olyan közeg, amelyen belül disztinváltni lehetne a szerint, hogy kiket érintett inkább a hátrányos megkülönböztetés, avagy kik álltak közelebb vagy távolabb a hatalomhoz. Soha nem merném leírni, hogy mondjuk a protestáns egyházak valaha is kiváltságot élveztek az ateista államban a katolikusokkal szemben – még ha hozzátenném: igaz, ezt elvesztette.³⁶ Avagy hogy a kommunista hatóságok bizonyos periódusban nem azonos elbírálásban részesítették a protestáns és a római katolikus egyházat.³⁷ (A görög katolikus egyházzal más a helyzet, ezt valóban más elbírálásban részesítették, egyszerűen felszámolták.) Szerintem a protestáns egyházakra nézve méltánytalan azt állítani, hogy ez a felekezet alapvetően lojálisan viszonyult a kommunista államhoz (persze beleértendő: nem úgy, mint a római katolikus.) Legyen bár CNSAS-os dokumentáció is

---

34 „Az «osztályellenségek» elleni ádáz harc nem volt tekintettel a nemzetiségi hovatartozásra.”

35 „A román pártvezetés is mindvégig gyanakvással kezelte a más nemzetiséghez tartozókat, legfőképpen a magyarokat...”

36 „A protestáns egyházaknak a Ceaușescu-korszak első, ideológiai enyhüléssel jellemezhető szakaszában sem sikerült visszaszerezniük azokat a kiváltságokat, amelyeknek az 1950-es években örvendhettek.”

37 „Az 1950-es évek végéig a kommunista hatóságok nem azonos módon kezelték a protestáns és a római katolikus felekezeteket.”

erre nézve.³⁸ S mintha ez a kommunista állam részéről megmutatkozó lojalitás-érzés a protestáns egyház irányában csak az 1956-os magyarországi forradalom idején ingott volna meg, amikor számos protestáns lelkészt, teológust ítéltek el úgymond nacionalista megnyilvánulásaiért. Az én láttatásomban a magyar történelmi egyházak egyformán ki voltak téve az ateista állam kényének-kedvének, e tekintetben a magyar nemzeti kisebbségen belül aligha kellene választóvonalakat húzni.

***

Mindent egybevetve: megszületett a kommunizmus leleplezésére szánt jelentés egyik fejezete, amely a magyar kisebbség megpróbáltatásait térképezte fel – igaz, nem e témának kijáró terjedelemben, de ez nem a szerzőkön múlt –, ez a vizsgálódás hatalmas dokumentációs anyagra, levéltári kutatásokra, jeles magyarországi történészek idevágó munkáira támaszkodik. Mindezért dicséret és elismerés. Csakhogy ezt a terjedelmes ismeretanyagot többféleképpen lehet értelmezni (esetleg kiegészíteni). S itt léphetnek közbe a személyes különvélemények. Gondolom, ezeket meg kell hallgatni, csak így lehet a szintézis felé közeledni.

Egy mögöttünk levő korszak kritikai elítélése nem lehet kizárólag múltértékelés, nem maradhat meg egy periódust minősítő történelemtudományi munkának. Tanulásaiban a jövőnek is szól. Különösképpen nemzetkisebbségi vonatkozásban. Én csak két olyan témakört jeleznék, amelyből mának szóló cselekvő folytatás, aktivitásra serkentés következik: az egyik a Magyar Autonóm Tartomány szomorú tapasztalata, a másik a Bolyai Egyetem ügye.

A rövid életű MAT története sajnos inkább negatív tanulságaival figyelmeztet bennünket mostani autonómia-törekvéseink bemérésekor. Sajnálatos, de ezt a kommunista machinációt nem egyszer az autonómia-gondolat lejáratására használják fel, vannak, akik a szubszidiaritás, a helyben döntés területi – s ha kompakt kisebbségi tömbről van szó, miért nem ugyanakkor etnikai színezetű – érvényesítésének elvárásakor azt emlegetik, hogy ez a lejáratott kommunista éra visszasírása. Ez figyelmeztetés számunkra, akik egészen más elvi alapon kívánjuk megvalósítani nem a kommunista rendszerben lejáratott ál-autonómiát.

A MAT körüli egykori politikai ködösítésnek van egy másik tanulsága is, s ez híd a másik téma, a Bolyai Egyetem felé: bármennyire elítéltük akár

³⁸ „1956-ig a biztonsági szervek elemzései rámutattak a protestáns felekezeteknek a kommunista állammal szembeni alapvető lojalítására...”

a parlamentben elhangzó jelentésben is a kommunizmust, azt nem tagadhatjuk, hogy a pártidiktatúra idejéből bizony áthagyományozódott nem egy olyan kisebbségi (és nem csak kisebbségi) sérelem, amelyet még immár közel két évtized után sem orvosolt a posztkommunista rendszer. A pártállami berendezkedés természetesen centralizált volt, ebben nem kaphatott helyet a szubszidiaritás - ami minden autonómiának alfája és omegája - , de a többpártrendszerű demokráciánkban vajon eltűnt-e a borzongás azzal szemben, hogy lényeges hatásköröket ruházzanak át azokra, akik helyben sokkal hozzáértőbben képesek dönteni, mint „odafent”? Aligha válaszolhat valaki is igenlően erre a kérdésre. Más megfogalmazásban: léteznek még el nem varrt szálak, megoldatlan problémák, amelyeket a kommunizmus minden elítélése ellenére a múltunkból örököltünk. S ehhez kapcsolódik a Bolyai Egyetem témája.

Én a magyar egyetem felszámolására sokkal nagyobb súlyt helyeztem volna, mint amennyit a kommunizmust elítélő jelentés erre szánt. Ez az intézmény ugyanis a legpregnansabb példája annak, hogy léteznek a kommunizmus idején elszenvedett olyan sebek, amelyek mindeztidáig nem gyógyultak be. E tekintetben bőven van teendőnk, s nemcsak a Bolyai, hanem általában a magyar nyelvű felsőfokú oktatási intézmények egykori elsoványításának dokumentáltabb megismerése, megismertetése céljából. S főleg arra nézve, hogy a jövőben miként építhetjük ki az önálló anyanyelvi oktatási hálózatot.

S mivel végig a szubjektív hangvételt használtam, hadd fejezzem be eszmefuttatásomat ugyanilyen tónusban. A 2009-es év a Bolyai Egyetem megszüntetésének ötvenedik évfordulója. Ezt az alkalmat fel kell használnunk nemcsak a megemlékezésre, hanem a tanulságok ismeretében a jövőépítésre is. Javaslom a médiumoknak (*Magyar Kisebbség, Korunk*, de miért ne a többi folyóiratnak vagy akár a napilapoknak is), hogy tematikus számban, vagy más módon biztosítsanak megfelelő teret ennek az eseménynek. A magam részéről vállalom, hogy írásaimmal besegítek.